

Dansk sikkerhedspolitik 1945-1962

Den sikkerhedspolitiske debat

6 · Baggrund

De politiske partier og forsvarspolitikken før anden verdenskrig

I første halvdel af det 20. århundrede var der fire indflydelsesrige politiske partier på Rigsdagen, der hver især forfægtede bestemte forsvarspolitiske synspunkter. De fire politiske partier var: Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstre.¹

Socialdemokratiet var i 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne et antimilitaristisk og neutralistisk indstillet parti. I 1933 skiftede det delvis synspunkt på forsvarspolitikken. Statsminister Thorvald Stauning – og med ham blandt andre Hartvig Frisch og partiets politiske ordfører Hans Nielsen – argumenterede nu for, at det ville være „tåbeligt“, om man fra dansk side afstod fra at „vilde værne og forsvare“ Danmark. Således besluttede partiet i 1933 i lyset af Hitlers magtovertagelse i Tyskland ikke at genfremsætte sit mangeårige krav om dansk afrustning.² Til gengæld blev det partiets politik, at de danske værn skulle forsvare mindre neutralitetskrænkelser, „når der foreligger rimelig mulighed for deres afvisning“ (til eksempel overflyvninger, grænseoverskridelser etc.).³ Men der var tale om en vanskelig balanceakt, for det var samtidig partiets opfattelse, at landet ikke skulle forsvare sig mod en overmagt. I partiorganisationen stod socialdemokratiske pacifister og afrustningstilhængerne i slutningen af 1930'erne således side om side med fortalere for et øget forsvar. Socialdemokratiet holdt gennem hele mellemkrigsperioden fast ved neutralitetspolitikken.⁴

¹ Danmarks forsvarspolitiske tradition over en længere periode er behandlet i Carsten Holbraad, *Danish Neutrality. A Study of a Small State*, 1991; Hans Mouritzen, *At forklare international politik*, 1999, s. 85-94; Henrik S. Nissen, "Udenrigspolitik 1933-1940", i Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers, Henrik S. Nissen, *Tiden 1914-1945* (Danmarks historie bd. 7, 1988).

² Niels Finn Christiansen, *Den politiske ordfører. Hartvig Frisch 1935-1940*, 1999, s. 21-35. Citatet af Hans Nielsen er fra Folketingets debatter i efteråret 1933.

³ Alsing Andersen i Folketinget i 1937. Citeret efter Hans Branner, *9. april 1940 – et politisk lærestykke? En udenrigspolitisk krises baggrund, indhold og perspektiver*, 1987, s. 119. Hans Kirchhoff, *Samarbejde og modstand under besættelsen. En politisk historie*, 2001, s. 32.

⁴ Tim Knudsen, *Da demokrati blev til folkestyre. Dansk demokratihistorie*, bd. 1, 2001, s. 124. Det skete dog et par gange i 1930'erne, at Stauning udfordrede udenrigsminister P. Munch i forsvarspolitikken. Det

I midten af dansk politik havde Det Radikale Venstre siden partiets dannelse i 1905 ønsket en forsigtig, antimilitaristisk og neutralistisk politik. Da partiet kom i regering i 1929 formulerede det, med udenrigsminister P. Munch som spydspids, imidlertid en aktiv udenrigspolitik, idet målet blev at forpligte de europæiske lande, navnlig Tyskland, på det normdannende samarbejde i Folkeforbundet. Ved at rette fokus på legalismen håbede Munch at fastholde de europæiske nationer på internationale aftaler. P. Munchs rationale var, at et stærkt militær blot ville provokere stormagterne til angreb på Danmark. Indenrigspolitisk bestod det radikale standpunkt i at fremme det såkaldte kulturforsvar på bekostning af de militære værn. Ved begrebet „kulturforsvar“ forstod P. Munch en høj grad af social lighed og kulturelt fællesskab i befolkningen.⁵

Det Konservative Folkeparti var landets mest forsvarsvenlige parti. Siden Højres dannelse (1883) og videreførelse i Det Konservative Folkeparti (1915) havde forsvaret været en hjertesag for partiet. I sidste halvdel af 1930erne blev partiets forsvarspolitik formuleret under indtryk af truslen fra syd. Partiet argumenterede for at øge forsvarsberedskabet, således at Danmark kunne forsvare sig i tilfælde af angreb. Det handlede om at få etableret et eksistensforsvar. Det var imidlertid en vanskelig sag for de konservative at få gennemført denne politik. Socialdemokratiet og navnlig Det Radikale Venstre stod for stærkt i parlamentarisk sammenhæng til, at dette kunne lade sig gøre. I forbindelse med forsvarsloven af 1937 blev bevillingerne til forsvaret kun øget med knap 2 millioner kroner. Det Konservative Folkeparti fandt denne forøgelse af bevillingerne for ringe. Og derfor valgte partiet at stemme imod loven.⁶

Venstre var omkring 1900 splittet, hvad angik forsvarspolitikken. Efter flere års stilstand slog J.C. Christensen i 1905 ind på en mere forsvarsvenlig linje. Det var blandt andet derfor, at de radikale samme år brød ud af partiet. Efter første verdenskrig eksisterede der ikke umiddelbart nogen ydre trussel mod Danmark, og under indtryk af opinionen og landbrugskrisen blev det Venstres synspunkt at reducere forsvarsudgifterne.⁷ Op gennem 1930erne

---

kom der ikke noget ud af. Carsten Due-Nielsen, "Socialdemokratiets udenrigspolitik 1924-1940", *Arbejderhistorie* (4) 1999, s. 7-21.

⁵ P. Munchs udenrigs- og forsvarspolitiske synspunkter er analyseret i Ole Karup Pedersen, *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik*, 1970; Hans Branner, "Brug og misbrug af den udenrigspolitiske historie", *Udenrigs* (1) 2004, s. 28-29. Om De Radikales og Munchs udenrigspolitik i 1930ernes se også Henrik S. Nissen, "Udenrigspolitik 1933-1940", i Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers, Henrik S. Nissen, *Tiden 1914-1945*.

⁶ Hvortil der dog blev bevilliget 19 millioner kroner til anskaffelse af materiel over 5-6 år. Wilhelm Christmas-Møller, *Christmas. Christmas Møller og Det konservative Folkeparti 1920-36*. "Vor klinge og vort skjold", 1993, s. 29-31; samme, *Christmas. Christmas Møller og Det konservative Folkeparti 1936-48*. "Et stridens tegn", 1993, s. 65-80.

⁷ Knud Larsen, *Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-1922*, 1976, s. 83-151, her s. 143; Carsten Due-Nielsen, "1864-1914" i Claus Bjørn og Carsten Due-Nielsen, *Fra helstat til nationalstat 1814-1914* (Dansk udenrigspolitik historie, 3), Danmarks Nationalleksikon, 2003, s. 474-82.

førte partiet en forsigtig forsvarspolitik. I forbindelse med forsvarsloven af 1937 markerede det sig heller ikke nævneværdigt i debatten, og da loven skulle til afstemning i Rigsdagen, valgte partiet ikke at stemme.⁸ Bag beslutningen om at undlade at stemme lå Venstres ønske om mere oprustning end regeringen ønskede, men mindre end Det Konservative Folkeparti krævede.⁹ Generelt førte Venstre i 1930'erne en pragmatisk forsvarspolitik, og det synes at have stillet sig i en mellemposition mellem den socialdemokratisk-radikale regering og de konservatives forsvarspolitik.

Systemkonflikten og den sikkerhedspolitiske debat efter 1945

Den danske sikkerhedspolitiske debat var i årene mellem 1945 og 1962 en politisk og ideologisk kamp mellem Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti på den ene side og Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) og Socialistisk Folkeparti (1959-) på den anden side. Konflikten mellem disse partier fik sit mest markante udtryk i den offentlige debat mellem Socialdemokratiet og DKP.¹⁰

For Socialdemokratiet havde DKP siden mellemkrigsårene været en væsentlig fjende i dansk politik. Der var mindst tre forklaringer på Socialdemokratiets kritik af og afstandtagen fra DKP.

For det første var begge partier børn af marxismen, men hvor Socialdemokratiet var et reformistisk parti, der sigtede mod trinvis sociale forandringer uden brug af vold, stræbte DKP efter „proletariatets diktatur“.¹¹ Socialdemokratiet frygtede DKP's intentioner: Stillede DKP sig i modsætning til det danske demokrati? Ville DKP slå følgeskab med Kreml, såfremt muligheden bød sig? Og ville DKP forsøge revolutionen, hvis lejligheden opstod? Spurgte man socialdemokraterne, var svaret et ja på alle tre spørgsmål. Socialdemokratiet så DKP som et systemfjendtligt parti og som en trojansk

⁸ Niels Finn Christansen, *Den politiske ordfører*, s. 34.

⁹ Johs. Lomholt-Thomsen, "Forsvaret" i Gustav Auring og Johs. Lomholt-Thomsen (red.), *Problemer i dansk politik 1901-1946* (Vi og vor fortid, nr. 14-15), 1948, s. 174-208, her s. 199; jf. Bo Lidegaard, *Overleveren 1914-1945*. (Dansk udenrigspolitik historie, 4), Danmarks Nationalleksikon, 2004, s. 310.

¹⁰ Konflikten mellem de to partier er punktvis behandlet i følgende værker: Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokratiet 1945-55*, 1995; Niels Wium Olesen, "Tillidskrisen. Socialdemokratisk politik mellem fortid og fremtid 1943-1947" i Henrik Lundbak og Henrik Dethlefsen (red.), *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen i anledning af 65-årsdagen*, 1998, s. 585-628; Niels Jul Nielsen, *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder – før, under og efter Den kolde krig*, 2004; Klaus Petersen & Regin Schmidt, "Gemensam nordisk Front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig", *Arbetarhistoria* (4) 2001, s. 42-46.

¹¹ Om DKP se Michael Kjeldsen "Folkets vilje – landets lov? Om DKP's overgangsprogram og demokrati" i Henrik Lundbak og Henrik Dethlefsen (red.), *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, s. 447-500.

hest i et demokratisk samfund. Eksemplerne på Socialdemokratiets kritik af DKP under den tidlige kolde krig er legio. Én af måderne, hvorpå Socialdemokratiet kritiserede DKP, var ved at ironisere over dets politik og udstille relationen til Moskva. Således omtalte medlems- og agitationsbladet „Socialdemokratiske Noter“ i 1948 en programartikel i „Land og Folk“ som et „hysterisk manifest“. I den kommunistiske artikel stod der, at Sovjetunionen aldrig havde „truet eller antastet noget lands selvstændighed“. „Socialdemokratiske Noter“ svarede: „Vi tænker her på Finland og de baltiske stater“. DKP skrev også: „Ikke een øre til militariseringen“. „Socialdemokratiske Noter“ svarede: „Vi spørger: er det ogsaa parolen i Rusland“.¹²

For det andet betragtede Socialdemokratiet i den tidlige kolde krig DKP som en væsentlig fjende, fordi DKP med dets kritik, gjorde det vanskeligt for Socialdemokratiet at indgå og forsvare forlig med centrum-højrepartierne. Det var eksempelvis tilfældet i sikkerhedspolitikken, hvor Socialdemokratiet fra 1949 forsvarede en alliancepolitik, der var baseret på medlemskab af det af USA anførte NATO. I den situation måtte Socialdemokratiet skærme sig mod DKP's appel til den del af de socialdemokratiske vælgere, der befandt sig på partiets venstrefløj.¹³ Derfor gjorde Socialdemokratiet, hvad det kunne for at miskreditere DKP.

Endelig har det for det tredje spillet en rolle for Socialdemokratiets kritik af DKP, at det var en måde at integrere og skabe yderligere sammenhold i Danmark på. At ekskludere DKP fra de demokratiske partier tjente således også til indvortes brug.

I kampen mod de fire gamle partier valgte DKP først og fremmest at rette skytset mod Socialdemokratiet. Årsagerne var også her flere.

For det første var der den ovenfor nævnte ideologiske konflikt. DKP betragtede Socialdemokratiet som et borgerliggjort parti, ligesom det anså Socialdemokratiets socialpolitiske ambitioner og velfærdsreformer som undergravende for DKP's revolutionære mål. Socialdemokraterne var, lød kommunisternes vurdering, ideologi- og klasseforrædere. På et DKP-forretningsudvalgsmøde i januar 1951 udtalte Aksel Larsen: „Højresocialdemokraterne er vel de mest fanatiske krigs- og Amerikavenner og Sovjetfjender, som findes i samlet flok“. Om avisen „Social-Demokraten“ – der i „Land og Folk“ ofte blev stavet „Social-Demokraten“ – forklarede han, at et „værre spytslikkerorgan for amerikanerne og værre smudsblad mod Sovjetunionen findes ikke“.¹⁴

For det andet stillede DKP sig kritisk til Socialdemokratiet, fordi kommunisterne så en mulighed for at erobre stemmer fra Socialdemokratiet. Uanset

¹² „Hysterisk manifest“, *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 20. aarg., nr. 2 (Nov. 1948), s. 166.

¹³ Ovenstående må ses i lyset af, at Gallup efter folketingsvalget i 1947 vurderede, at mange af Socialdemokratiets vælgere i 1945 havde stemt på DKP. Ugens Gallup, „Gallup og valget“, dateret 8. november 1947. Gallups arkiv.

¹⁴ Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen – en politisk biografi*, 1993, s. 100-103, citeret s. 453.

hvordan man anskuede det, var tilslutningen til Atlantpagten et brud med Socialdemokratiets neutralitetspolitiske tradition. Dette var det gamle arbejderparti og dets vælgere bevidste om. Når DKP klandrede de gamle politiske partier i Danmark – og navnlig Socialdemokratiet – for alliancepolitikken, fiskede DKP i rørte vande. Her var der næppe mulighed for at fange Venstres og de konservatives stemmer, men der var måske mulighed for at fiske tvivlende og utilfredse socialdemokrater.

Endelig anskuede DKP for det tredje Socialdemokratiet som sin fjende nummer ét, fordi Socialdemokratiet var landets største, mest velorganiserede og mest indflydelsesrige parti. Såfremt det lykkedes DKP at få undergravet det af de danske partier, der i største grad stod som garant for det eksisterende samfund, da var DKP kommet sit endemål et skridt nærmere.

DKP og Socialdemokratiet var med andre ord ideologiske fjender og politiske konkurrenter. Det er vigtigt at være bevidst om dette, når den tidlige efterkrigsperiodes sikkerhedspolitiske debatter fremstilles. Med befrielsen stod DKP stærkt i den danske offentlighed. Dels fordi partiet høstede anerkendelse for dets indsats i modstandskampen under besættelsen. Dels fordi Socialdemokratiet i befrielsessommeren stod som hovedansvarlig for alle aspekter af samarbejdspolitikken, herunder at arbejderbevægelsen havde måttet betale den største økonomiske pris for det dansk-tyske samarbejde, medens dele af erhvervslivet, bl.a. bønderne og fiskerne, på grund af partiet Venstres klassekamp, havde opnået økonomiske fordele.¹⁵ Efter befrielsen stod DKP derfor stærkt i den danske debat, for skønt partiet snart blev marginaliseret i Folketinget, så blev dele af den bredere sikkerhedspolitiske debat formuleret i lyset af frygten for DKP's intentioner og for dets appel til (socialdemokratiske) vælgerne. Samtidig var Socialdemokratiets kritik af DKP et redskab til at begrunde Socialdemokratiets støtte til Danmarks medlemskab af den af USA anførte atlantiske alliance. Endelig må debatten mellem de to partier ses i lyset af, at Socialdemokratiet (og Rigsdagens øvrige partier) betragtede DKP som repræsentant for Sovjetunionen, og fandt at partiet benyttede Folketinget som platform for sovjetisk agitation.

I striden mellem atlantpartierne og DKP indtog Det Radikale Venstre frem til 1962 et særstandpunkt. Partiets grundlæggende synspunkt var, at Danmark skulle føre udenrigs- og sikkerhedspolitik gennem FN. I de perioder, hvor partiet var i regering, accepterede det dog reelt, at landets sikkerhedspolitik var baseret på NATO. Men i andre perioder – det var de fleste – stillede partiet sig principielt afvisende over for alliancepolitikken. Nedenfor vil det fremgå, at DKP i debatten forsøgte at bruge Det Radikale Venstres neutralitetspolitiske ambitioner til at give DKP legitimitet. Det skulle blive et problem for de radikale.

¹⁵ I løbet af de første to år af besættelsen oplevede den danske arbejder en reallønnedgang på cirka 20 pct. Joachim Lund, "Mellem fædreland og flæskepriser. Partiet Venstre under besættelsen" i Joachim Lund (red.), *Partier under pres – demokratiet under besættelsen*, 2003, s. 136.

Den sikkerhedspolitiske debat og opinionen

I udredningen – også i perioderne 1963-1978 og 1979-1991 – inddrages Gallups opinionsundersøgelser om den danske befolknings syn på udenrigs- og sikkerhedspolitikken først og fremmest for at afklare, i hvilket omfang befolkningen støttede Rigsdagens (Folketingets) udenrigs- og sikkerhedspolitiske beslutninger. Hvad angår befolkningens synspunkter på spørgsmål om international politik, hører det med til billedet, at de adspurgte ikke altid var oplyste om det emne, de udtalte sig om. Således konstaterede Gallup i 1946, at blot 72 pct. af de voksne danskere læste artikler om verdenspolitikken.¹⁶ Et par år senere havde 71 pct. af de adspurgte hørt om Marshallplanen, men 1/3 heraf vidste ikke, hvad den handlede om. Alligevel mente et flertal af de adspurgte, at Danmarks skulle takke ja til Marshallhjælpen.¹⁷ I 1954 var 1/3 af de adspurgte uvidende om, hvad Europahæren var, og blot 1/10 vidste, at Danmark ikke bidrog hertil. Samtidig var der dog et flertal for, at Europahæren skulle eksistere, og at Vesttyskland skulle optages heri.¹⁸

For det første synes befolkningens interesse for sikkerhedspolitik at være ringe – at dømme efter det begrænsede vidensniveau. Dette er vigtigt, når man søger at forstå debatten og dens vilkår i det danske samfund. Dernæst ses det, at politikerne undertiden måtte kæmpe en kamp for at informere og overbevise befolkningen om en beslutning, som mange ikke interesserede sig for. Dermed kunne opinionen blive en medspiller for de enkelte partier, men den kunne også blive en utaknemmelig modspiller. Endelig kunne opinionen blive en del af et partis taktiske overvejelser, når det skulle markedsføre sin politik. Således kunne det for partierne undertiden være vanskeligt at træffe upopulære beslutninger, for folks synspunkter måtte og skulle tages alvorligt; også selvom mange af vælgerne ikke nødvendigvis interesserede sig for substansen i et givet spørgsmål.

Det vil fremgå, at der ofte eksisterede en betydelig forskel mellem Rigsdagens/Folketingets beslutninger og befolkningsflertallets holdninger til de sikkerhedspolitiske spørgsmål. Samtidig vil det fremgå, at der alligevel eksisterede en vedvarende folkelig opbakning bag de partier, der forsvarede sikkerhedspolitikken og fra 1949 alliancemedlemskabet. Udenrigs- og sikkerhedspolitik var derfor næppe de emner, der afgjorde, hvor vælgerne satte deres kryds, når der var valg til Rigsdagen/Folketinget.

¹⁶ Ugens Gallup nr. 10 1946, "Interesserer Danskerne sig for Verdens-Begivenhederne?". Offentliggjort 23. marts 1946. Gallups arkiv.

¹⁷ Ugens Gallup nr. 7 1948, "Befolkningens syn på Marshall Planen". Offentliggjort 25. februar 1948. Gallups arkiv.

¹⁸ Uges Gallup nr. 7 1954, "En tredjedel af befolkningen har aldrig hørt om Europahæren", http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1954_7.pdf. Offentliggjort 9. marts 1954. Set 1. oktober 2003.